

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 448

**Wolny handel i szybki rozwój.
Współczesne priorytety w gospodarce
światowej**

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Dorota Pitulec
Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz
Łamanie: Małgorzata Myszkowska
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-615-2

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Część 1. Wolny handel i szybki rozwój

Artur Klimek: Niemieckie małe i średnie przedsiębiorstwa a handel zagraniczny / German small and medium sized enterprises and international trade	11
Magdalena Myszkowska: Zmiany w eksporcie Polski w kategoriach wartości dodanej / Changes in Poland's export within the categories of value added.....	20
Agnieszka Rękas: Wpływ zamachów terrorystycznych na bezpieczeństwo międzynarodowe ze szczególnym uwzględnieniem wymiany handlowej / The impact of terrorism on international safety with special integrating of trade exchange	32
Przemysław Skulski: Problemy kontroli zbrojeń i handlu uzbrojeniem – perspektywa międzynarodowa / Problems of arms trade control and disarmament – international perspective	44
Marek Wieteska: Wpływ regulacji celnych na procedurę zakupu towarów rolno-spożywczych z krajów trzecich – studium przypadku / The impact of customs regulations on the procedure of purchasing agricultural and food products from third countries – case study.....	58
Marta Wincewicz-Bosy: Umowa sprzedaży w obrocie międzynarodowym – wybrane aspekty prawno-porządkowe / The contract of sale in international trade – selected aspects of legal and law order.....	71

Część 2. Współczesne priorytety w gospodarce światowej

Sebastian Bobowski: Ekspansywna polityka monetarna Bank of Japan (BoJ) w dobie Abenomiki – szansa czy zagrożenie dla Japonii? / An expansionary monetary policy of the Bank of Japan (BoJ) under Abenomics – an opportunity or a threat for Japan?.....	87
Jarosław Brach: Kapitał zagraniczny w polskich przedsiębiorstwach międzynarodowego drogowego transportu ładunków – ocena działalności / Foreign capital in the Polish international road freight companies – the assessment of activity	100

Aleksandra Gomułka: Determinanty rozwoju outsourcingu w Indiach / Determinants of outsourcing development in India	118
Anna H. Jankowiak: Branżowe specjalizacje specjalnych stref ekonomicznych w kontekście tworzenia klastrów i inicjatyw klastrowych / Sectoral specialisations of special economic zones in the context of clusters and cluster initiatives	131
Katarzyna Kupczyk: Strategia dualna w biznesie medialnym i jej skuteczność na wybranym przykładzie / Dual strategy in media business and its effectiveness on the selected example	143
Karolina Łopacińska: Rozwój sektora motoryzacyjnego w Chinach jako przejaw przemiany gospodarki Państwa Środka / Development of automotive sector in China as an example of Chinese economy transformation	154
Szymon Mazurek: Identyfikacja sieci w gospodarce / Identification of networks in economy	167
Joanna Michalczyk: Rynek żywności ekologicznej w warunkach członkostwa Polski w Unii Europejskiej / The market of organic food under conditions of Poland's membership in the European Union	178
Wawrzyniec Michalczyk: Zależności między kursem złotego względem euro a wybranymi zmiennymi makroekonomicznymi w latach 2011-2015 / The dependences between the zloty's exchange rate against the euro and selected macroeconomic variables in the years of 2011-2015	193
Michał Nowicki: Gdyby burmistrzowie zarządzili gospodarką światową. Ocena koncepcji B.R. Barbera z perspektywy ekonomii międzynarodowej / If mayors ruled the global economy. Evaluation of B.R. Barber's concept from the perspective of international economy	206
Maciej Olbert: Rola migracji zarobkowych wykwalifikowanych specjalistów IT w branży wysokich technologii. Skala, warunki, perspektywy / The role of economic immigration of IT professionals in hightech sector. Scale, conditions and perspectives	215
Agnieszka Piasecka-Głuszak: Działania kaizen z perspektywy pracowników polskich przedsiębiorstw / Kaizen activities from the perspective of employees of Polish enterprises	226
Klaudia Reikowska: Podsumowanie 40-letniej współpracy Unii Europejskiej oraz Chińskiej Republiki Ludowej. Dalsze perspektywy rozwoju / A summary of the 40 years of cooperation between the European Union and the People's Republic of China and further development perspectives	242
Jan Rymarczyk: Pochodne instrumenty finansowe jako czynnik stymulujący współczesną globalizację finansową / Innovative financial instruments as the factor stimulating current financial globalization	254
Jerzy Rymarczyk: Kryzysu greckiego ciąg dalszy / Greek crisis continued	267

Wstęp

Oddawany do Państwa rąk tom pod zbiorczym tytułem *Wolny handel i szybki rozwój. Współczesne priorytety w gospodarce światowej* zawiera artykuły autorów zainteresowanych problematyką rozwoju w dobie postępujących procesów globalizacji.

Część pierwsza opracowania koncentruje się na zagadnieniach handlu międzynarodowego. Przesłanką zainteresowania problematyką handlu międzynarodowego był zawsze strach przed brakiem dóbr zaspokajających podstawowe potrzeby, a także dążenie do dobrobytu i bogactwa. Czynniki te inspirowały z kolei podmioty rynku światowego do walki o korzyści z wymiany. Tym samym handel zagraniczny stał się jednym z obiektywnych czynników różnicujących warunki rozwoju ekonomicznego każdego kraju w aspekcie funkcjonalnym. W zależności od prawidłowości tego rozwoju może być czynnikiem rozwoju gospodarczego lub jego barierą. Współcześnie uczestnictwo w światowym systemie handlu podlega także wpływowi postępującej pod auspicjami GATT/WTO liberalizacji wymiany. Mając na względzie powyższe uwarunkowania o charakterze globalnym, należy pamiętać, że o korzyściach z wymiany, mierzonych obecnie tzw. wartością dodaną, decydują zarówno liczne uwarunkowania, m.in. znajomość regulacji celnych, zasad zawierania umów handlowych, jak i dobrze funkcjonujące przedsiębiorstwa. Aspekty ekonomiczne wymiany międzynarodowej nie powinny jednak dominować nad społeczno-politycznymi, np. w kontekście handlu uzbrojeniem i kontroli zbrojeń oraz bezpośrednio związanymi z tym zagadnieniami bezpieczeństwa międzynarodowego, będącego bezsprzecznie jednym z ważniejszych priorytetów współczesnego świata.

Część druga opracowania poświęcona jest właśnie współczesnym priorytetom w gospodarce światowej. Na pewno do priorytetów należą wzrost i rozwój gospodarczy.

Biorąc pod uwagę systematykę czynników wzrostu gospodarczego, można wyróżnić ujęcie historyczne oraz ujęcie modelowe. Ujęcie historyczne dotyczy analizy głównych czynników wzrostu gospodarczego, tj. kapitału, ziemi, pracy oraz wiedzy technicznej. Ujęcie modelowe sprowadza się do przeanalizowania czynników bezpośrednich, jak zatrudnienie i wydajność pracy, oraz pośrednich: majątku produkcyjnego, inwestycji i ich efektywności. Ponadto w teorii ekonomii rozdziela się analizę wzrostu gospodarczego od analizy fluktuacji gospodarczych. W ramach teorii wzrostu gospodarczego rozpatruje się w takim przypadku dwie kwestie: źródła fluktuacji oraz czynniki, głównie egzogeniczne, które mogą doprowadzić do złagodzenia wszelkiego rodzaju fluktuacji. Na tym tle rozróżnia się zrównoważony wzrost gospodarczy lub wzrost gospodarczy w otoczeniu równowagi od wzrostu gospodarczego poza równowagą.

W centrum dyskusji od lat pozostaje wpływ postępu technicznego (technologicznego) na funkcjonowanie gospodarki. Jeżeli postęp techniczny jest wynikiem działania czynników ekonomicznych, na ogół za pośrednictwem cen, to naturalną pozycją gospodarki jest równowaga. Jeżeli natomiast postęp techniczny oddziałuje na gospodarkę poprzez impulsy (szoki), to mogą się pojawić istotne fluktuacje, które ostatecznie oddalają gospodarkę od równowagi. W dobie globalizacji postęp techniczny, zwłaszcza w gospodarkach słabiej rozwiniętych, jest pochodną pozyskiwanego przez gospodarkę kapitału zagranicznego, a także wykształconych kadr pracowniczych, m.in. również w ramach adaptowanych zagranicznych systemów zarządzania (np. japoński kaizen) czy migracji zarobkowych wykwalifikowanych specjalistów IT w branży wysokich technologii.

Równie ważnym nurtem rozważań są kwestie wpływu polityki pieniężnej, a ogólniej funkcjonowania rynków pieniężnych i kapitałowych, na wzrost gospodarczy. Przedmiotem szczególnej uwagi powinna być niedoskonałość funkcjonowania rynków finansowych, które są źródłem poważnych fluktuacji gospodarczych. Nie bez znaczenia jest także polityka monetarna państwa oraz badanie zależności między zmiennymi makroekonomicznymi a kursem waluty narodowej do waluty międzynarodowej (euro, dolar itp.).

Globalizacja finansowa i rozwój instrumentów pochodnych często wskazywane są jako przyczyny kryzysów finansowych. Historyczny kontekst dla faktów, które spowodowały narastanie kryzysu zadłużeniowego w ostatnich latach, oddaje analiza przypadku pojedynczego kraju, jakim jest Grecja. Opracowanie zawiera także inne, inspirujące studia przypadków, np. outsourcing w Indiach, sektor motoryzacyjny w Chinach, biznes medialny. Porusza także ważne dla rozwoju gospodarczego kwestie rynku żywnościowego, inicjatyw klastrowych, sieci w gospodarce czy współpracy gospodarczej Chin i Unii Europejskiej.

Dla współczesnych stosunków międzynarodowych bardzo ważny jest również dyskurs toczący się wokół kwestii *global governance*. Artykuł pt. *Gdyby burmistrzowie rządili gospodarką światową. Ocena koncepcji B.R. Barbera z perspektywy ekonomii międzynarodowej* jest ciekawym głosem w tej kwestii, zwłaszcza że idea *global governance*, choć wciąż pozbawiona konkretnych ram, jest obecna w strategiach państw, które w XXI wieku silnie zaznaczają swoją globalną obecność. Dla niektórych państw (Stany Zjednoczone, Japonia, Rosja) odniesienie się do konieczności tworzenia nowego, globalnego ładu to konieczność redefinicji swojej pozycji w światowej polityce i gospodarce, dla innych, szczególnie dla Chin, to wymóg zdefiniowania swoich priorytetów w tym zakresie. Ponieważ państwa te są najważniejszymi aktorami na arenie międzynarodowej, ich postawa wobec zjawiska globalnego kierowania jest zasadnicza dla kwestii ekonomicznych, społecznych i politycznych współczesnego świata.

Małgorzata Domiter

Klaudia Reikowska

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
e-mail: klaudia.reikowska@ue.wroc.pl

PODSUMOWANIE 40-LETNIEJ WSPÓLPRACY UNII EUROPEJSKIEJ ORAZ CHIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ. DALSZE PERSPEKTYWY ROZWOJU

A SUMMARY OF THE 40 YEARS OF COOPERATION BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA AND FURTHER DEVELOPMENT PERSPECTIVES

DOI: 10.15611/2016.448.19

JEL Classification: F02

Streszczenie: W ubiegłym roku minęło 40 lat stosunków dyplomatycznych Unii Europejskiej i Chińskiej Republiki Ludowej. Czas ten był niezwykle ważnym okresem budowania wzajemnych stosunków gospodarczych, politycznych, kulturowych i biznesowych. Przyczynił się do wymiany doświadczeń, powstania wspólnych inwestycji, strategii i planów rozwoju. Nie zabrakło w nim również momentów trudnych, wręcz konfliktowych i niebezpiecznych, mogących zaburzyć wzajemne relacje. Jednak pomimo odmienności kulturowych, systemowych i politycznych dziś współpraca ta oceniana jest w sposób bardzo korzystny i pozytywny. Celem artykułu jest podsumowanie poziomu współpracy Chińskiej Republiki Ludowej oraz UE po upływie 40 lat wzajemnych stosunków dyplomatyczno-politycznych. Istotne jest również odnalezienie odpowiedzi na ważne pytania badawcze. Co przyniosła 40-letnia współpraca opisywanych podmiotów? Jakie są ich obecne problemy oraz perspektywy dalszego rozwoju? Przeprowadzona zostanie także krytyczna analiza literatury i artykułów dotyczących ostatnich wydarzeń ekonomiczno-gospodarczych, jakie nastąpiły przede wszystkim w Chinach borykających się z kryzysem rynku finansowego, ale również w UE dotkniętej problemami migracyjnymi, a także aktualnymi jeszcze skutkami kryzysu w strefie euro.

Słowa kluczowe: współpraca, Chiny, Unia Europejska, szczyt, relacje, rozwój, problemy, kryzys.

Summary: The last year marked the 40th anniversary of the establishment of diplomatic relations between the EU and the People's Republic of China. Those forty years constitute a period of utmost importance, during which mutual economic, political, cultural, and business connections have been built between the parties. It has served to exchange experiences, undertake joint investments, create joint strategies, and development plans. This period has not, however, been free of difficult, or even dangerous, moments and conflicts, which have now and again threatened to damage the relations between the parties. Nevertheless, in spite

of the cultural, systemic, and political differences, the cooperation is today very positively evaluated. The aim of the present paper is to summarize the forty years of cooperation since diplomatic and political relations between the People's Republic of China and the EU were established. The paper will also attempt to provide answers to certain important research questions. What are the results of the forty years of cooperation? What are the present problems of the parties and their development perspectives? A critical analysis is also included of articles and other works referring to the recent economic occurrences – mostly those which took place in China, a country which is currently struggling with a crisis of the financial market, but also those which came about in the EU, which is at present facing migration problems, and still needs to deal with the consequences of the Eurozone crisis.

Keywords: cooperation, China, European Union, summit, relations, development, problems, crisis.

1. Wstęp

Chińska Republika Ludowa jest przykładem państwa niezwykle indywidualnego i specyficznego ze względu na uwarunkowania kulturowe i tradycyjne, które wpływają na procesy decyzyjne decydentów, politykę zagraniczną, stosunki handlowe, budowanie wzrostu gospodarczego oraz postawę i poczucie tożsamości samych Chińczyków. Kraj ten jest znacznym przeciwieństwem państw europejskich, które dotknięte ogromnymi skutkami wojen światowych, kryzysów ekonomicznych i gospodarczych dążyły do integracji, współpracy i ochrony związanej z bezpieczeństwem terytorialnym. W ten sposób w Paryżu w 1951 r. Francja, Niemcy, Włochy, Belgia, Holandia i Luksemburg utworzyły Europejską Wspólnotę Węgla i Stali, ewoluującą następnie do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, a obecnie Unii Europejskiej. To organizacja gospodarczo-polityczna, skupiająca 28 państw Europy współpracujących w zakresie zwiększenia dobrobytu, poprawy bezpieczeństwa, ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju.

Chińska Republika Ludowa to najbardziej dynamiczna gospodarka na świecie. Od lat cieszy się zainteresowaniem niemal wszystkich wysoko rozwiniętych krajów na świecie. Unia Europejska, nawiązując współpracę z tym państwem, upatrywała w nim bardzo interesujący rynek handlowy, ale również inwestycyjny. Ponadto Wspólnota od lat dąży do realizowania procesów liberalizacji związanych z wymianą handlową, która dotyczy zarówno Chin, jak i Unii Europejskiej. Wyznaczenie i dążenie do wspomnianych celów było przyczyną podjęcia działań w zakresie uczestnictwa ChRL w systemie preferencji Generalized System of Preferences¹.

¹ Jest to Generalny System Preferencji Celnych utworzony w Unii Europejskiej w 1968 roku. Celem tego projektu było udzielanie preferencji celnych przez kraje należące do struktur unijnych wszystkim tym państwom, które były słabo rozwinięte lub należały do rozwijających się. Hasłem, które przewodziło systemowi GSP, było „rozwój poprzez handel”. Warto podkreślić autonomiczność i jednostronność wspomnianych preferencji celnych.

Państwo to jest jego największym beneficjentem [Białowąs, Kąkol 2009, s. 139]. Dlaczego zatem najważniejsze gospodarki świata tak liczą się z Chińską Republiką Ludową? Jest to związane bezsprzecznie z ogromnie wysokim tempem rozwoju oraz stabilnym zwiększaniem się popytu wewnętrznego, który charakteryzuje to państwo. Jednak przede wszystkim wiąże się to z handlem zagranicznym. Wysoki wzrost gospodarczy tego państwa związany jest także z ekspansją kapitału zagranicznego, który dotyczy głównie bezpośrednich inwestycji zagranicznych, za pomocą których tworzone są przedsiębiorstwa chińskie na całym świecie [Cesarz, Klimowicz 2013, s. 100-101]. Łamane są w ten sposób bariery terytorialne, infrastrukturalne oraz czasowe w aspekcie wymiany handlowej. Warto podkreślić, iż kapitał zagraniczny przyciągany jest do Chin również przez tworzenie specjalnych stref ekonomicznych. Istotne jest także uzyskanie członkostwa Chińskiej Republiki Ludowej w Światowej Organizacji Handlu. Jednak szeroko rozbudowana współpraca między wspomnianymi podmiotami jest efektem czterdziestu lat zaangażowania, rozmów, negocjacji przedstawicieli dyplomacji oraz wysłanników rządowych. Warto przyjrzeć się krótkiej historii uwarunkowań i działań politycznych, które budowały relacje chińsko-europejskie.

2. Historyczne podsumowanie stosunków dyplomatyczno-politycznych UE i Chin

Chińska Republika Ludowa to państwo silnie ukorzenione w swej tradycji oraz kulturze. Aspekty te wpływają na politykę państwa, które przez wiele lat dążyło do odrębności oraz pewnej izolacji, co wiązało się z mocnym ograniczeniem wszelkich stosunków politycznych i ekonomicznych, a także kulturalnych z resztą świata. W wyniku zmian, jakie nastąpiły w tym kraju w latach 70. XX wieku, doszło do ważnych reform politycznych oraz transformacji gospodarczej przyczyniającej się do budowy stosunków dyplomatycznych oraz powstania nowych możliwości związanych choćby ze współpracą handlową i gospodarczą, zwłaszcza z krajami, które absorbowały demokrację i kapitalizm.

Chińska Republika Ludowa nawiązała w 1978 r. formalną współpracę z Europejską Wspólnotą Gospodarczą, dążąc w ten sposób do regulacji wszelkich stosunków gospodarczych. Wiązało się to również z początkowym etapem współpracy w zakresie uregulowania sprzedaży tekstyliów [Sporek 2016, s. 21]. Wydarzenie to stało się pierwszym formalnym porozumieniem między tak odległymi od siebie terytorialnie państwami, które zapoczątkowało wymianę handlową funkcjonującą do dzisiejszego dnia. Przełomem w relacjach handlowych i współpracy gospodarczej pomiędzy ChRL oraz Europejską Wspólnotą Gospodarczą było porozumienie, które podpisano w 1985 roku. Miało ono na celu umocnienie i zwiększenie zakresu funkcjonujących już ustaleń, ale także stabilne promowanie wzajemnej wymiany handlowej. Ponadto nadano wówczas Chinom specjalne przywileje związane z ich członkostwem w Układzie Ogólnym w sprawie Taryf Celnych i Handlu (GATT). Dzięki

temu rozpoczęto coroczne spotkania tzw. grup roboczych, których celem było opracowywanie projektów współpracy między UE a Chinami w takich obszarach, jak energetyka, komunikacja społeczna, ochrona środowiska oraz polityka przemysłowa [Niemiec 2004, s. 129].

Współpraca między tymi państwami nie zawsze jednak wiązała się z przyjaznymi relacjami. Odnosi się to zwłaszcza do wydarzenia, jakie miało miejsce w 1989 r. na placu Tiananmen, gdzie w wyniku demonstracji zwolenników reform politycznych życie straciło wielu studentów, a także innych ludzi, którzy popierali demokrację w Chinach i dążyli do niej. Cała Europa oraz inni partnerzy zagraniczni, którzy nawiązywali relacje partnerskie i współpracę handlową z tym państwem, zobowiązali się do wprowadzenia sankcji w stosunku do niego. Dotyczyły one głównie sfery ekonomicznej, a zwłaszcza kontraktów regulujących sprzedaż broni i sprzętu wojskowego. Dodatkowym elementem umacniającym ich wprowadzenie było zamrożenie pożyczek, które stanowiły gwarancje rządowe dla Chin [Białowas, Kąkol 2009, s. 130]. Był to trudny okres dla tego państwa, gdyż w pewien sposób przekreślono wiarę i nadzieję jego mieszkańców² na ważne zmiany polityczne, gospodarcze oraz społeczne, które miały odmienić silnie zakorzenione postawy społeczne związane z liczącą pięć tysięcy lat kulturą i tradycją narodową ChRL.

Historyczne uwarunkowania współpracy między Unią Europejską a Chinami związane są z licznymi strategiami oraz projektami, które miały się przyczynić do umocnienia relacji handlowych i politycznych między tymi państwami. Bardzo ważnym wydarzeniem, które już na zawsze zmieniło stosunki gospodarcze całej Unii Europejskiej w stosunku do Chińskiej Republiki Ludowej, był rok 2001, w którym przyjęto to państwo do Światowej Organizacji Handlu. Wiązało się to z dążeniem do ciągłego wzrostu wymiany handlowej oraz liberalizacji polityki handlowej [Żmuda 2016, s. 97]. Wydarzenie to dało początek niemal corocznym spotkaniom, które przybrały formę szczytów Unii Europejskiej i Chin. Owocowały one powstawaniem ważnych deklaracji i porozumień, które przyczyniły się do pogłębiania stosunków handlowych, zniesienia barier pomiędzy rynkami oraz do dialogu w kontekście nawiązania współpracy choćby w dziedzinie ochrony środowiska lub wykorzystania energii.

Do najważniejszych ze wspomnianych szczytów zaliczyć można spotkanie w Kopenhadze 24 września 2002 roku. Każda ze stron wyraziła wówczas ogromne zadowolenie związane z przystąpieniem Chin do WTO. Ponadto podjęte zostały rozmowy związane z promowaniem zrównoważonego rozwoju, utrzymaniem pokoju i bezpieczeństwa, ale także zaangażowania obu partnerów w działalność ograniczenia rozprzestrzeniania broni wielostronnej [Sporek 2016, s. 30].

² Niemal 75% mieszkańców Pekinu opowiadało się za reformami politycznymi, ograniczeniem biurokracji i wydatków administracyjnych, a także wykazywało chęć walki z szeroko rozbudowaną korupcją.

Kolejne ważne spotkanie miało miejsce w Hadze 8 grudnia 2004 roku. Podpisano wówczas ważną umowę związaną ze współpracą Unii Europejskiej i Chińskiej Republiki Ludowej w sprawie procedur celnych, ale także nawiązano dialog w kontekście zwalczania nielegalnych migracji oraz wprowadzenia wiz. Utożsamiano to działanie głównie z rozwojem turystyki, a także możliwością realizowania inwestycji zagranicznych. Ciekawym projektem było podpisanie umowy związanej z badaniami i rozwojem współpracy w kontekście utrzymania pokojowego wykorzystania energii jądrowej. Angażowanie się w tej sprawie mocno solidaryzuje wspomnianych partnerów. W następstwie spotkań oraz rozmów, jakie były przeprowadzone na tym szczyście, nie został jednak rozwiązany problem zniesienia embarga na eksport broni do Chin [Sporek 2016, s. 27].

Przełomowym spotkaniem w kontekście współpracy opisywanych podmiotów był szczyt w Pekinie 28 listopada 2007 roku. Stanowił on moment, w którym Chiny zobowiązały się do ratyfikacji Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Co więcej, podpisano ważne dokumenty związane ze zrównoważonym rozwojem gospodarczym i społecznym, a także nawiązano szerszą współpracę w dziedzinie wymiany gospodarczej i rozwoju zasobów ludzkich, administracji publicznej, środowiska i energii [Sporek 2016, s. 30]. Ważnym aspektem stał się podjęty wówczas dialog mający się przyczynić do polepszenia i ograniczenia zmian klimatu na świecie. Podpisano także umowę związaną z pomocą finansową dla Chin, która miała się przyczynić do realizacji własnych projektów w zakresie ograniczenia procesu destrukcji środowiska w tym kraju. Przeprowadzono również szereg ważnych rozmów związanych z problemami regionalnymi i międzynarodowymi, w które dość istotnie zaangażowane są zarówno strona chińska, jak i Unia Europejska. Dotyczyły one problemów Birmy, Myanmaru, a także kwestii broni masowego rażenia w Iranie i Korei Północnej [Sporek 2012, s. 31].

Coroczne szczyty Unii Europejskiej oraz Chin, które organizowane były w różnych miejscach na świecie, owocowały bardzo ważnym dialogiem w zakresie problemów gospodarki europejskiej, ale również chińskiej. Poruszane były również kwestie zagrożeń globalnych i międzynarodowych, które dotyczyły nie tylko zagadnień ekonomicznych, ale także politycznych, energetycznych, kulturowych oraz ochrony środowiska. Wydarzenia z roku 2008, związane ze światowym kryzysem finansowym, ale także niebezpiecznym kryzysem, jaki nastąpił w strefie euro, przyczyniły się do ważnych deklaracji Chin, które podkreślały, iż nadal będą inwestować w obligacje rządowe państw strefy euro, emitowane przede wszystkim przez EFSF. Premier Chin Wen Jiabao podczas konferencji, która odbyła się przed szczytem Unii Europejskiej i Chin w roku 2012, w sposób bardzo konkretny podkreślał, iż jego kraj będzie dążyć do pomocy UE w kwestii rozwiązania kryzysu, a sam Pekin dołoży wszelkich starań, aby nie ograniczać inwestowania w europejski dług i rezerwy

walutowe na rynku europejskim³. Za taką postawę ChRL oficjalnie podziękował przewodniczący Komisji Europejskiej w tych latach Jose Barroso, a także szef Rady Europejskiej Herman Van Rompuy. Pomimo ogromnego zaangażowania każdej ze stron posiedzenie to nie rozwiązało wszystkich problemowych kwestii, które we wcześniejszych latach dość silnie nasiliły się między tymi krajami. Chodziło przede wszystkim o protekcjonizm w zakresie inwestycji, przetargów oraz handlu. Związane to było z ograniczeniami prawnymi, jakie występowały i nadal egzekwowane są w Chinach, które dyskryminują i nie dopuszczają unijnych przedsiębiorstw do przetargów publicznych realizowanych na terenie tego państwa. Ponadto czołowi przedstawiciele Unii Europejskiej wystosowali wówczas w stosunku do Chin oskarżenia związane z dumpingiem w handlu. Wynikało to z licznych skarg, jakie zgłaszane były do WTO, będących następstwem śledztw w zakresie przede wszystkim chińskich paneli słonecznych, które zostały sprowadzone do Unii Europejskiej, a także przedsiębiorstw, które produkują sprzęt telekomunikacyjny, zwłaszcza firmy Huawei i ZTE Corp⁴. Przedstawiciele Komisji Europejskiej podtrzymywali wówczas udokumentowaną w części tezę, iż firmy te otrzymują znaczne subsydia ze strony rządowej Chin, dzięki czemu prowadzą nieuczciwą konkurencję i ograniczają możliwości handlowe producentów europejskich.

Druga strona, którą reprezentował premier Chin, niejednokrotnie podkreślała, iż jest głęboko zaniepokojona faktem nieprzyznawania ChRL statusu gospodarki rynkowej ze strony Unii Europejskiej. Wiązało się to przede wszystkim z ograniczonymi korzyściami celnymi. Chińska Republika Ludowa od niemal 10 lat starała się wówczas o otrzymanie takiego statusu. Najważniejszym argumentem, który przywoływany był zarówno przez przewodniczącego KE, jak i szefa Rady Europejskiej, był problem ograniczonego postępu w zakresie działań i dobrej woli politycznej ze strony Chin. Nie spełniono również najważniejszych warunków związanych z tego rodzaju zagadnieniem. Dotyczyło to przede wszystkim faktu, iż w Chinach stosowany jest regulowany kurs juana, przez co ograniczona jest działalność wolnego rynku⁵.

Bardzo ważnym wydarzeniem budującym stosunki europejsko-chińskie w ujęciu historycznym był szczyt Unii Europejskiej i Chin zorganizowany w roku 2013 w Pekinie. Zaowocował on opracowaniem Strategicznego Programu Współpracy UE – Chiny do roku 2020, który był swego rodzaju planem umacniającym oraz pogłębiającym stosunki tych dwóch podmiotów w zakresie działań ekonomicznych, politycznych, kulturowych, ale także w dziedzinie ochrony środowiska oraz stosunków handlowych⁶. Zasadniczym celem, jaki postawiły sobie obie strony w czasie

³ <http://www.forbes.pl/artykuly/sekcje/Wydarzenia/chiny-obiecuja-dalsze-wsparcie-dla-euro,30236,1>.

⁴ <http://www.reuters.com/article/us-eu-china-trade-idUSBRE89810V20121009>.

⁵ <http://uniaeuropejska.org/szczyt-ue-chiny-bez-przelomu>.

⁶ <http://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/w-relacjach-chin-i-ue-cieplej-ale-do-harmonii-wciaz-daleko>.

tego posiedzenia, była prognoza dwustronnej wymiany handlowej między UE a Chinami w zakresie planowanych obrotów handlowych opiewających na wysokość biliona dolarów. Ponadto padła ważna deklaracja, iż Państwo Środka będzie mogło uzyskać status gospodarki rynkowej w roku 2016, jeżeli tylko deklaracje ze strony Pekinu w aspekcie najważniejszych warunków, jakie mu postawiono, zostaną spełnione. Spotkanie przywódców państwowych oraz przedstawicieli najważniejszych organów decyzyjnych Unii Europejskiej zaowocowało również początkiem negocjacji w zakresie umowy związanej ze zwiększeniem inwestycji oraz łatwiejszym dostępem do wzajemnych rynków. Oba podmioty zadeklarowały, iż będą dążyć do wzajemnego otwarcia rynku, ale także zdecydowanej walki z protekcjonizmem. Ponadto podjęto rozbudowany dialog i konsultacje w zakresie najważniejszych sporów handlowych, które wynikły pomiędzy nimi. Bardzo ważne słowa padły wówczas ze strony premiera Chińskiej Republiki Ludowej Li Keqiang. Wyrażały one silną i dobrą wolę w zakresie wzajemnej współpracy i poszanowania wzajemnych relacji. Podkreślił on, iż „kombinacja dwóch kultur i dwóch rynków podniesie relacje Chin – Europa na nowy, wyższy poziom”⁷. Zdanie to wiązało się również ze zwróceniem uwagi europejskich przedstawicieli na kwestię bardzo niskiego poziomu bezpośrednich inwestycji zagranicznych, które w Europie opiewały wówczas na 2,5% w stosunku do chińskich przedsiębiorstw, natomiast w Chinach europejskie przedsiębiorstwa realizowały BIZ na poziomie ok. 2%⁸. Wskaźniki te w zakresie inwestowania i realizowania współpracy narodowych przedsiębiorstw są na bardzo niskim poziomie, gdyż w porównaniu z relacją USA – UE kształtuje się w na poziomie 30%. Problem ten od lat stanowi największe wyzwanie w zakresie wzajemnej współpracy i związany jest przede wszystkim z polityczną oraz ekonomiczną sytuacją na rynku chińskim. Wynika ona przede wszystkim z szeroko rozpowszechnionej chińskiej korupcji, niejednoznaczności przepisów, a także ze stosowania niejasnych i zakazanych wręcz praktyk handlowych, które ograniczają konkurencyjność i narażają europejskie przedsiębiorstwa na bankructwo i ogromne straty.

Ostatnim szczytem między Unią Europejską a Chinami było spotkanie 29 czerwca w 2015 r. w Brukseli, które wiązało się z uroczystością 40 rocznicy dwustronnych stosunków dyplomatycznych między tymi podmiotami. Stronę europejską reprezentował wówczas przewodniczący Rady Europejskiej Donald Tusk, a także przewodniczący Komisji Europejskiej Jean Claude Juncker. Przedstawicielem ChRL był premier Chin Li Keqiang. Szczyt ten był ogromnie ważny dla każdej ze stron ze względu na ostatnie wydarzenia, jakie dotyczą gospodarki chińskiej, zwłaszcza w wymiarze instrumentów finansowych. W tych trudnych momentach Unia Europejska w sposób stanowczy zapewniła, iż dotychczasowa współpraca będzie realizowana na takim samym poziomie, a Wspólnota dążyć będzie nawet do jej wzmocnienia. Wiązało się

⁷ Tamże.

⁸ <http://www.pb.pl/3435944,35979,przywodcy-chin-i-ue-wytyczyli-plan-wspolpracy-na-nastepne-lata>.

to głównie z pogłębieniem wzajemnych relacji w zakresie Strategicznego Programu Współpracy UE i Chin do roku 2020. W wyniku wzajemnego dialogu i konsultacji zwrócono szczególną uwagę na pogłębienie relacji w zakresie pokoju i bezpieczeństwa, dążenia do dobrobytu, przestrzegania warunków zrównoważonego rozwoju oraz umocnienia bezpośrednich kontraktów. Ciekawym tematem podjętym na szczycie w Brukseli była kwestia migracji i mobilności, a także pojawienia się możliwości zawarcia umowy dotyczącej zniesienia wiz dla przedstawicieli dyplomatycznych Wspólnoty oraz Chińskiej Republiki Ludowej. Jednym z najważniejszych punktów w harmonogramie spotkań było omówienie kwestii globalnych wyzwań w zakresie klimatu, handlu oraz rozwoju, które poruszane były także w czasie szczytu biznesowego Unii Europejskiej i ChRL, jaki odbył się w tym samym czasie.

3. Aktualne wyzwania we wzajemnych relacjach Chin oraz Unii Europejskiej

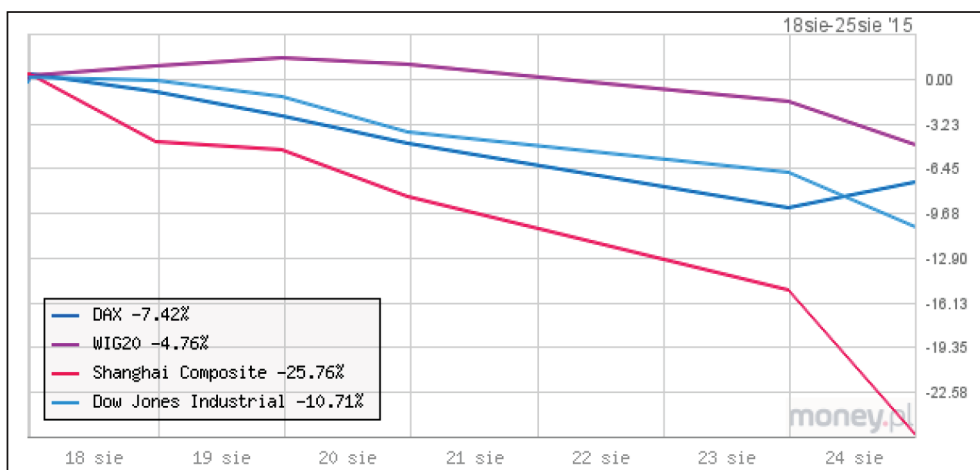
Jak obecnie kształtuje się kondycja gospodarki chińskiej i w jaki sposób przekłada się to na współpracę tego państwa z Unią Europejską? Latem w 2015 roku nastąpiły niebezpieczne i niespodziewane wydarzenia na giełdzie w Chinach. Było to swego rodzaju tąpnięcie na giełdzie tego państwa, którego wielkość i rozmiary określa się jako największe od roku 1996. Skutki, jakie wywołało, porównuje się do kryzysu finansowego z 2008 roku, a nawet przewiduje się, iż mogą być one znacznie większe. Zaledwie w ciągu 7 dni akcje na giełdzie w Chinach straciły ok. 25% swojej wartości, co wiązało się ze stratą niemal 8 bln dolarów, które zniknęły z kont inwestorów w Chinach, ale także w Stanach Zjednoczonych i Europie, w tym również w Polsce⁹. W jaki sposób wydarzenia te wpłynęły na sytuację w tych państwach przedstawiono na rys. 1.

Już w ubiegłym roku spodziewano się, iż mimo wzrostu PKB w tym państwie, rośnie on najwolniej od niemal 24 lat. Kolejne pięć lat i wszelka perspektywa zmian w tym państwie również jest wizją negatywną¹⁰. Z czego wynikają problemy, które w ostatnim czasie silnie wpłynęły na gospodarkę tego państwa? Przyczyn jest niestety bardzo dużo. Wiążą się one nie tylko z samą strukturą gospodarki, jej kondycją, ale także z nie do końca sprecyzowanymi danymi, które często wynikają z nierealnych wartości wskaźników, jakie przedstawiane są światu przez rząd ChRL¹¹. Problem ten związany jest z brakiem spełnienia najważniejszych kryteriów międzynarodowych dotyczących wiarygodności i przejrzystości tego rodzaju analiz. Jednak

⁹ <http://www.money.pl/gielda/wiadomosci/artykul/krach-na-gieldzie-w-chinach-w-swiat-idzie,23,0,1886999.html>.

¹⁰ http://www.biztok.pl/waluty/kryzys-w-chinach-jakie-konsekwencje-dla-swiatowej-gospodarki_a22069.

¹¹ <http://forsal.pl/artykuly/913133,chini-wyniki-gospodarcze-pkb-chin-dane-makroekonomiczne.html>.

Rys. 1. Wpływ czarnego tygodnia 18-25.08.2015 na giełdzie w Chinach w stosunku do wartości indeksów giełdowych akcji w Polsce, Europie, USA i Chinach

Źródło: http://www.biztok.pl/waluty/kryzys-w-chinach-jakie-konsekwencje-dla-swiatowej-gospodarki_a22069.

Chiny borykają się z szeroką gamą problemów związanych przede wszystkim ze spadkiem inwestycji, w szczególności dotyczących aglomeracji miejskich. W sposób bezpośredni wpływają one na produkt krajowy brutto tego państwa, gdyż niemal w 50% go kształtują. Każde spowolnienie aktywności inwestorów w tej kwestii wpływa w sposób negatywny na dynamikę kształtowania się wskaźnika PKB, ale także osłabia całą gospodarkę. Kolejny problem stanowi rynek nieruchomości, który związany jest z bańką spekulacyjną, jaka dość często występuje w ostatnich czasach na rynkach światowych. Jest to ogromne zagrożenie, które w Stanach Zjednoczonych w roku 2007 przyczyniło się w sposób bezpośredni do wybuchu kryzysu finansowego, jaki rozprzestrzenił się w skali globalnej. Rynek nieruchomości jest wspierany w Chinach przez administrację i upatruje się w nim największy wzrost dobrobytu w kontekście rozwoju chińskiego społeczeństwa. Zbudowanych zostało wiele nowych nieruchomości, a tym samym napędzано odpowiednie gałęzie i branże gospodarki, zwłaszcza w budownictwie. Firmy deweloperskie zdecydowały się wykorzystać dźwignię finansową i zachęcać konsumentów do zakupu kredytów hipotecyjnych. Ponadto przedsiębiorstwa te, realizując swe inwestycje, często same korzystały z tego rodzaju finansowania. Według danych statystycznych aż 75% gospodarstw domowych ulokowało środki w rynek nieruchomości. Dla porównania w Stanach Zjednoczonych współczynnik ten opiewa na 27,9%¹². Tak rozbudowany rynek nieruchomości przyczynił się do powstania dużej liczby nowych mieszkań,

¹² <http://gf24.pl/chinski-problem-wciaz-aktualny-problemy-gospodarcze-kraju>.

które czekają na właścicieli. W przypadku pęknięcia wspomnianej bańki nastąpiłby kryzys, który oprócz firm budowlanych, deweloperów i całego sektora związanego z tą branżą uderzyłby również w gospodarstwa domowe inwestujące swe wolne środki w nieruchomości.

Jakie są zatem dalsze wizje i perspektywy w kontekście sytuacji gospodarczej Chin? Opinie ekspertów i ekonomistów są w tej materii podzielone. Dostyć liczne grono specjalistów i badaczy zajmujących się ekonomią na świecie twierdzi, że faktem jest, iż gospodarka chińska znacznie hamuje, jednak nie jest to związane z sytuacją globalną. Źródeł tych spowolnień należy upatrywać w sytuacji lokalnej, wewnętrznej. Dotyczy to zbyt wielkiego interwencjonizmu rządu chińskiego oraz Ludowego Banku Chińskiego w gospodarce, braku ważnych reform oraz odpływu kapitału. Stanowisko to potwierdza Stanisław Gomulka, specjalista ekonomista portalu money.pl, który nie porównuje wydarzeń tych z kryzysem światowym, jaki wystąpił w roku 2008. Jego zdaniem tak jak wspomniany kryzys finansowy nie odbił się znacząco i nie miał wpływu na gospodarkę chińską, tak i ta sytuacja, która występuje w ChRL, nie będzie miała wymiaru globalnego¹³.

Główny ekonomista Manhattan Venture Partners, Max Wolf, w swojej wypowiedzi dla portalu biztok.pl z sierpnia ubiegłego roku, nawiązującej do sytuacji, która ma miejsce w Chinach, podkreśla, iż przyczyną strachu wśród inwestorów i obserwatorów na całym świecie w kontekście sytuacji w tym państwie jest nie tyle skala, ile szybkość poszczególnych wydarzeń. W niemal dwa tygodnie najszybsza i najlepiej rozwijająca się gospodarka całego świata zanotowała znaczne spadki, a sytuacja na rynku finansowym przestała być bezpieczna. Mimo znacznego spowolnienia i braku optymizmu, zwłaszcza wśród inwestorów lokujących swoje środki finansowe na tym rynku, chińska gospodarka jest nadal silna. Po tak szybkim wzroście, zdaniem ekonomisty, czasowy spadek jest zjawiskiem normalnym¹⁴.

Nieco inną opinię prezentuje ekonomista BZ WBK Piotr Bielski, który w ocenie ostatniej sytuacji z roku 2008 w USA i Europie Zachodniej dostrzega pewne podobieństwa z obecnymi wydarzeniami w Chinach. Wiąże się to z przede wszystkim z faktem, iż gospodarka chińska rozwijała się bardzo szybko, ale głównie dzięki kredytom, które nie zawsze były zaciągane w sposób racjonalny. Nadzieją na lepszy finał tej sytuacji może być fakt, iż banki centralne oraz inne instytucje międzynarodowe w sposób bardzo czujny, a nie bierny, jak to miało miejsce 8 lat temu, przyglądają się sytuacji na rynkach globalnych i nie dopuszczają do jakiegokolwiek eskalacji¹⁵.

¹³ http://www.biztok.pl/waluty/kryzys-w-chinach-jakie-konsekwencje-dla-swiatowej-gospodarki_a22069.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ http://www.inwestor.newseria.pl/newsy/p_bielski_bz_wbk,p259740.

4. Zakończenie

Zarówno przed Unią Europejską, jak i Chinami w perspektywie roku 2016 stoją ważne wyzwania. Unia Europejska nie do końca podniosła się jeszcze po kryzysie finansowym z roku 2008 oraz problemach państw strefy euro, natomiast Chiny muszą sobie poradzić z odpływającym kapitałem oraz niestabilnym rynkiem finansowym, który w ostatnim czasie charakteryzuje to państwo. Unia Europejska ma ponadto ogromne problemy związane z napływem imigrantów z Syrii, ale także z atakami terrorystycznymi, które związane są z konfliktami religijnym i kulturowymi.

Każda współpraca instytucji międzynarodowych, a także państw jest ogromnie ważna w perspektywie dalszego rozwoju oraz walki z problemami globalnymi i regionalnymi. Czterdziestoletnia współpraca Chińskiej Republiki Ludowej i Unii Europejskiej zaowocowała ogromnym postępem dla podmiotów tak odległych terytorialnie. W mojej opinii kooperację tą najlepiej podsumował Martin Schulz, Przewodniczący Parlamentu Europejskiego, w swoim wystąpieniu w Chińskiej Akademii Nauk, które zorganizowane było w nawiązaniu do uroczystości 40-lecia wspólnych stosunków dyplomatycznych ChRL – UE. Podkreślał w nim, iż zarówno Chiny, jak i cała Unia Europejska muszą dążyć do wspólnego stanowiska oraz działań w kontekście problemów o skali globalnej. Dotyczy to przede wszystkim rozprzestrzeniania broni jądrowej, terroryzmu, ale również globalnego ocieplenia i ewentualnych zjawisk kryzysu gospodarczego. Schulz wielokrotnie eksponował fakt, iż oba podmioty cechuje pewna komplementarność. Chiny dysponują niezbędnym kapitałem, który, zainwestowany na Starym Kontynencie, daje ogromne szanse rozwoju dla Europy. Ponadto posiadają ogromny rynek, który w bardzo dużym stopniu absorbuje europejski eksport. Unia Europejska jest jednak bardzo atrakcyjnym partnerem dla ChRL z uwagi na wysokie technologie i doświadczenie, które są elementami niezbędnymi do jej dalszego rozwoju. Wzajemna współpraca może być pewną synergią dla obu podmiotów, dzięki której pokonają one największe trudności i problemy, z którymi ostatnio się borykają. Co przyniesie przyszłość w kontekście dalszej współpracy ChRL – UE? Każda ze stron prezentuje pozytywne nastawienie oraz silne zaangażowanie w osiągnięcie głębszych i jeszcze lepszych rezultatów ze wzajemnych stosunków ekonomicznych, gospodarczych, politycznych, kulturowych oraz ochrony środowiska i bezpieczeństwa międzynarodowego.

Literatura

- Białowas T., Kąkol M., 2009, *Stosunki handlowe UE z Chinami w latach 1995-2007*, [w:] Mucha-Leszko B. (red.), *Pozycja Unii Europejskiej w handlu międzynarodowym*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Cesarz M., Klimowicz M., 2013, *Stosunki gospodarcze UE z Chinami. Wybrane aspekty współpracy gospodarczej w świetle uwarunkowań prawnych do 2005 roku*, [w:] Wardęga J. (red.), *Współczesne Chiny w kontekście stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

- <http://forsal.pl/artykuly/913133,chiny-wyniki-gospodarcze-pkb-chin-dane-makroekonomiczne.html> (dostęp: 18.03.2015).
- <http://gf24.pl/chinski-problem-wciaz-aktualny-problemy-gospodarcze-kraju> (dostęp: 18.03.2016).
- http://www.biztok.pl/waluty/kryzys-w-chinach-jakie-konsekwencje-dla-swiatowej-gospodarki_a22069 (dostęp: 21.03.2016).
- <http://uniaeuropejska.org/szczyt-ue-chiny-bez-przelomu> (dostęp: 18.03.2016).
- <http://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/w-relacjach-chin-i-ue-cieplej-ale-do-harmonii-wciaz-daleko> (dostęp: 18.03.2016).
- http://www.biztok.pl/waluty/kryzys-w-chinach-jakie-konsekwencje-dla-swiatowej-gospodarki_a22069 (dostęp: 18.03.2015).
- <http://www.forbes.pl/artykuly/sekcje/Wydarzenia/chiny-obiecuja-dalsze-wsparcie-dla-euro,30236,1> (dostęp: 6.03.2015).
- http://www.inwestor.newseria.pl/newsy/p_bielski_bz_wbk,p259740 (dostęp: 21.03.2016).
- <http://www.money.pl/gielda/wiadomosci/artykul/krach-na-gieldzie-w-chinach-w-swiat-idzie,23,0,1886999.html> (dostęp: 18.03.2015).
- <http://www.pb.pl/3435944,35979,przywodcy-chin-i-ue-wytyczyli-plan-wspolpracy-na-nastepne-lata> (dostęp: 18.03.2016).
- <http://www.reuters.com/article/us-eu-china-trade-idUSBRE89810V20121009> (dostęp: 6.03.2016).
- http://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/2_T.Sporek_Analiza_Stosunkow_Handlowych....pdf.
- Niemiec N., 2004, *Stosunki handlowe Unia Europejska-Chiny*, [w:] Rymarczyk J., Wróblewski M. (red.), *Wymiana handlowa Unii Europejskiej z wybranymi regionami świata*, Arboretum, Wrocław.
- Sporek T., *Analiza stosunków handlowych pomiędzy Chińską Republiką Ludową a Unią Europejską*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.
- Sporek T., 2012, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze – integracja w Europie i na świecie*, Zeszyty Naukowe Wydziałowe UE w Katowicach, Katowice.
- Żmuda M., *Przyczyny wejścia Chińskiej Republiki Ludowej na ścieżkę przyspieszonego wzrostu gospodarczego*, Uniwersytet Wrocławski, http://cargo.ue.wroc.pl/publikacje/07_Zmuda.pdf.